

AİLE İÇİ ETKİLEŞİMİN ÇOCUK EĞİTİMİNDEKİ ROLÜ

Yrd. Dođ. Dr. Hacer TOR *

GİRİŞ

Aile ve çevre koşullarının bireyin zihinsel güçlerinin gelişmesinde büyük bir etkisi vardır. Bireyin öğrenme ortamını ilk olarak aile oluşturur. Daha sonraki bütün faaliyetleri belirleyen, anne ile olan ilk ilişkiler, ömür boyunca kurulacak insan davranışlarının temelini oluşturur. Bu nedenle annenin görevi hayatı güvenli kılmak, babanın ki ise çocuğa hayatı öğretmek ve toplumsal sorunlarla başa çıkabilmesi için yol göstermek olmalıdır.

Yetişkin insanın, gelecekte hayatta tutacağı yol çocukluğun ilk yıllarında aldığı terbiyeye bağlıdır (Çiftçi, 1991)

Ana baba arasındaki ahenkli ilişki de çocukta kararlı ve iyi gelişmiş bir kişiliğin gelişmesinde önemli rol oynar. Ebeveyn arasındaki karşılıklı çatışma çocuğun kişiliğinde kötü bir şekilde yerleşir (Gökçe, 1991).

Çocuğun ailesiyle olan iletişimi, çocuğun dünyasında büyük önem taşır. Ana baba çocuk üçgeninde, tarafların duygu ve düşüncelerini birbirlerine aktarmaları ve başarılı bir diyalog kurabilmeleri halinde sorunlarına çözümler bulmaları mümkündür. İletişimin kurulamaması, duyguların bastırılması ve sorunların çözümlenmemesi anlamına gelir ki, böyle bir aile ortamı, psiko-pedagojik açıdan sağlıksızdır (Yavuzer, 1992).

* G.Ü. Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi, Aile Bilimleri ve Tüketici Eğitim Bölümü,
Çocuk Gelişimi ve İnsan İlişkileri Anabilim Dalı

TEMEL İHTİYAÇLARIN KAZANILMASINDA AİLENİN ROLÜ

Çocuk 15 yaşına gelinceye kadar ana-babasına, ailesine bağlı olmak zorundadır. Bazı temel ihtiyaçlar erken yaşlarda aile içinde karşılanmazsa, çocuğun normal gelişimi sekteye uğrar ve kişilik gelişimi aksar.

Bu temel ihtiyaçlar altı kategori içinde toplanır.

1) **Dokunulma** : Çocuğa dikkat etme, davranışlarını seyrederek ona "aferin", "haydi yine yap" gibi geri iletim verme, tutma ve kucaklama, yüreklendirme, övme ona sıcaklık gösterme.

2) **Güven** : Çocuğun sağlığıyla ilgilenme, yeteri kadar yiyecek, giyecek verme, onu tehlikeli durumlardan koruma.

3) **Yapı/Düzen** : Çocuğa yön verme, örnek olma, yapabileceği ve yapamayacağı davranışların sınırlarını belirtme, tutarlı hareket etme.

4) **Sosyalleşme** : Çocuğun duygularını olduğu gibi tanımlama, onu yansıtma, ona zaman verme, dış dünya ile arasında köprü görevini görme, ödeşim kurabileceği bir kişi olma.

5. **Uyarılma** : Oyun yoluyla ve çocuğun dünyasına giren değişik olaylarla acı, haz, neşe, heyecan gibi duyguları uyarma.

6. **Kendini Değerli Görme** : Çocuğu "ciddiye alma", "ben önemliyim", "bana kötü bir şey olmasını istemezler", "beni ben olduğum için seviyorlar", "ben diğerlerinden farklıyım" duygusunu verme.

Bu ihtiyaçlar karşılanmadığı zaman çocuğa "sen ve senin ihtiyaçların önemli değil, "senin var ya da yok olmanın önemi yok" mesajı verilmiş olur.

"Varlık" ve "yokluk" seçeneğiyle karşı karşıya kalan çocuk, ne kadar acı verici de olsa, çoğu kere "var olmayı" seçer ve normal yollardan karşılanmayan ihtiyaçları normal dışı yollardan elde etmeye kalkar.

Normal yollardan ihtiyaçları karşılanmamış çocukda kişilik çarpıklıkları olur ve bu çarpıklıklar onun davranışlarında kendini gösterir.

Çocuğun ihtiyaçlarının karşılanmaması psikoloji alanında "çocuğun terk edilmesi" olarak bilinir.

Terk edilen çocuk normal gelişimini tamamlayamaz; ihmal edilen ihtiyaçlarına denk bir gelişim aşamasındaki çocuk olarak kalır. Bedence

büyük, görünüm olarak yetişkindir, ne var ki, psikolojik olgunluk bakımından henüz çocuktur. Bu tür insanları tanımlamak için psikologlar, "yetişkin çocuk" kavramını geliştirmişlerdir. Bilindiği gibi "yetişkin" kelimesi dış görünüşü, "çocuk" kelimesi psikolojik gelişim düzeyini belirtir.

Yetişkin çocuğun içinde, kendinin de bilmediği doldurulmayacak bir boşluk vardır. Bu boşluk kendini şöyle belirtir : Kişi mutsuzdur ve mutsuzluğunun kaynağını dışarı da bir "nesne", "olay" ya da "kişi" de bulur.

Bazı yetişkin çocuklar içlerindeki boşluğu doldurmak için belirli alanlara yönelirler. Bazı kişiler sigara, alkol, esrar gibi belirli maddelere tutkunluk geliştirirler ve ancak böyle mutlu olabileceklerini umarlar; kimileri sürekli yiyerek, kimileri de sürekli süs eşyası ve giyecek satın olarak içlerindeki boşluğu doldurmaya çalışırlar (Cüceoğlu, 1994).

YAYGIN ANA-BABA TUTUMLARI

Doğumundan itibaren çocuk etrafını saran fizik ve sosyal çevreye uyum savaşını verirken, bu çabasında en büyük desteği anne ve babasından alır. Çocuk kendini ifade edebilmeyi, kendi kendini yöneten bir birey olabilmeyi ailesinden öğrenir. Özellikle anne-baba, çocuğun kişiliğinin oluşumunda temel rolü olan özdeşim modelleridir. Çocuk bu özdeşim modellerini kendine örnek alır ve adeta onların yaşama biçimlerini taklit yoluyla öğrenir.

Bu öğrenme süreci içinde, onun sevgiye, güvene yani çevresindeki lere inanmaya, bağımsızlığa başka bir deyişle büyüdükçe bazı şeyleri kendi başına yapabilmeye ihtiyacı vardır.

Anne ve babaların, çocukların ihtiyaçlarını dikkate alabilmeleri için doğumdan başlayarak onlarla iletişim kurmaları gerekir. Bu iletişim, doğumdan sonraki ilk saatlerde başlayan fiziki beraberlik ve ona bağlı olan duygusal doyumuyla kurulur.

Ailesiyle olan iletişimi, çocuğun dünyasında büyük önem taşır. Ana-baba ve çocuk üçgeninde, tarafların duygu ve düşüncelerini aktarmaları ve başarılı bir diyalog kurabilmeleri halinde sorunlarına çözüm bulmaları mümkündür. İlişimin kurulmaması, duyguların bastırılması ve sorunların çözümlenmemesi anlamına gelir ki böyle ile ortamı, psiko-

pedagojik açıdan sağlıklıdır (Yavuzer, 1992).

Ana-baba-çocuklar ve ailede bulunan diğer kişiler arasında iyi ilişkilerin olması, çocukların kişiliği bakımından gereklidir.

Anlaşamayan ana-babanın arasındaki süregelen kavgalar ve tartışmalar, çocukları sürekli duygusal bir gerilim içinde bulundurur. Böyle bir ortam içinde büyüyen çocuklar akranlarına göre daha yoğun bir uyumsuzluk göstermektedirler. Bu çocuklar, okuldaki başarılarını düşürmekte; güvensizlik, aşağılık, utangaçlık duyguları geliştirmekte ya da saldırganlık, kavgacılık, düşmanlık, itaatsızlık gibi davranışlara sahip olmaktadır.

Ana-babanın çocuklarına olumlu ve akla uygun bir şefkatten başka verebileceği daha önemli bir şeyi yoktur. Yetiştirme yurtlarında, ana-baba şefkatinden yoksun olarak büyütülen çocukların gösterdiği kişilik bozuklukları, ana-baba şefkatinin çocuklara ne kadar gerekli olduğunu göstermiştir. Yetiştirme yurtlarında, iki yaşına kadar olan çocukların başlıca ölüm nedenlerinin, açlık ya da bakımsızlıktan daha çok, şefkat yoksunluğunun olduğunu araştırmalar göstermektedir. Şefkatten yoksun olan yetişen çocuklar zekâları yüksek olmalarına karşın, geri imiş gibi davranmakta, konuşmamakta, aşırı derecede içe kapanık, çekingen olmaktadır. Küçük yaşlarında şefkatten yoksunluğunun nedeni ile çocuklarda görülen kişilik bozuklukları, yetişkinlik yaşlarına kadar etkisini sürdürmektedir.

Çocuklar, küçük yaşlardan, ana-babalarının davranışlarını örnek alarak büyürler. çocuklar ana-babaları gibi olmaya çalışırlar. Bu çocuğun ana ya da baba ile özdeşleşmesidir. Çocuğun kendine örnek aldığı ana-babanın örnek olabilecek davranışlarının olması gereklidir. Aksi halde, ana-baba kendinde olmayan bazı nitelikleri çocuklardan isteme durumuna düşer ki, gerçekte çocukların bu nitelikleri geliştirebilmeleri düşünülemez.

Bir ailenin çocuklarına karşı tutumunu, aşağıdaki üç boyutun değişik biçimde etkileşimi belirler.

1. Kabul etmek-ret etmek : Bazı ana-babalar çocuklarını kabul ederken, bazı ana-babalar çocuklarını ret edici tutum içinde olurlar, onlara karşı kayıtsız, ilgisiz kalırlar. Böylece ana-babaların çocuklarına karşı tutumlarının, kabul ediş ucundan ret ediş ucuna kadar derece derece değiştiği görülür.

2. Hoşgörülük-hoşgörürsüzlük : Bazı ana-babalar çocuklarının her yaptığını olumsuz eleştirmeden geçirirken, bazı ana-babalar ise çocuklarının yaptıklarını görmezlikten gelirler. Bütün ana-babalar bu iki uç arasında değişik yoğunlukta bir tutuma sahiptirler.

3. Otoriter-otoriter olmamak : Bazı ana-babalar çocuklarına karşı otoriter bir tutum gösterirken, bazı ana-babalar çocuklarına karşı otoriter olmayan bir tutum gösterirler. Yine bütün ana-babalar bu iki uç arasında değişik yoğunlukta bir tutuma sahiptirler.

Bu üç boyutun değişik biçimde ve yoğunlukta etkileşimi hemen tüm aileleri değişik tutumlar içine sokar. Böylece bir ailenin çocuklarına karşı tutumu başka bir aileninkinden farklıdır. Fakat, bu aile tutumlarını kümeleştirmek de, aileleri incelemeyi kolaylaştırır. Aşağıda ailelerin çocuklarına karşı tutumları, eğitimdeki önemi yönünden, sekiz küme içinde açıklanmıştır (Başaran, 1982).

Ret edici tutum : Bu tutumdaki ana-baba çocuğuna karşı düşmanmış gibi davranır, şefkatsizdir, soğuktur; onu beğenmez, sürekli eleştirir; çocuğa baskı yapmak için fırsatlar arar.

Ret edici tutuma sahip ailede büyüyen çocuk azarlanmaktan ve cezalandırılmaktan kurtulmak için otoriteye karşı edilgin, uysal ve uslu olmakta fakat içten içe düşmanlık, içe dönüklük, korku, güvensizlik duyguları geliştirmekte, inatçı ve dolaylı yollarla otoriteye direnme göstermektedir.

İlgisiz ret edici tutum : Bu tutumda olan ana-babalar, yukarıdaki gibi çocuklarını sevmemekte ve ona karşı ilgisiz kalmaktadır. Böyle bir tutum içinde olan ana-baba, çocukta kusur bulmaya çalışmamakta, çocuğun kendini rahatsız etmesine kadar, ona karşı ilgisiz kalmaktadır. Bu tutum içinde büyüyen çocuk kedisine karşı gösterilen ilgisizlikten ve ret edici tutumkarşı savaşımaktadır. Çocuk ana bahasının ilgisini çekmek için zaman zaman girişimlerde bulunabilmektedir. Daha sonra aradıklarını arkadaş kümeleri içinde bulmaya başlayınca, aile ile açıkça çatışma içine düşer ve evden kaçmaya başlar.

Amaçsız otoriter tutum : Bu tutumda olan ana-baba çocuğunu, ne anlayışla kabul etmektedir, ne de ret etmektedir. Bu tutumda olan ailelerin bazıları daha baskıcıdır, bazıları ise daha az baskıcıdır.

Bu tutuma sahip oilenin çocuğu ya kendini tanıtım ve ilgi çekmek için sınırlı, ürkek, yumuşak huylu olmakta, ya da benliğini ve bağımsızlığını göstermek için kavgacı, serkeş olmaktadır.

Otoritesiz hoşgörür tutum : Bu tutumda olan ana-baba, çocuk için ılımlı bir hoşgörüyü sahiptir. fakat bu hoşgörü otoritesizdir. Ana-baba, çocuk için evde oldukça hoş bir hava geliştirir ve kendilerini rahatsız etmeyecek biçimde, çocuğun dilediği gibi davranmasına çoğunlukla müsaade ederler.

Bu tutum içinde büyütülen çocuk, başka çocukların içinde bulunduğu zaman çekingenlik, ürkeklik göstermekte; küme içinde etkin olmaya çalışmamakta; kümenin önemsiz işlerini yapmaya eğilim göstermekte; güvensizlik içinde ve endişeli olmaktadır.

Kabul eder-hoşgörür tutum : Bu tutum içinde olan ana-baba çocuğuna derin duygusal bir bağla bağlıdır. Ana-babalar çocuklarına sürekli bebekmiş gibi davranırlar, sanki kendi varlıkları yaşamaları çocuğun varlığına, yaşamına bağlıdır. Çocuğa boğucu bir şefkat gösterirler. Çocuğu mutlu yapamayacaklarının endişesi ile sonsuz bir huzursuzluk içindedirler. Ana-baba, çocukları hakkında verecekleri kararlarda çocuğun düşüncesini almayı düşünmezler; dolayısıyla çocuğun sorunlarına karşı akılcı davranamazlar.

Kabul eder-otoritesiz tutum : Bu tutumların her ikisinde de, çocuklar, evde güvenlik içinde bulunmakta, korunmakta ve rahat yaşamaktadırlar. Ayrıca bir yandan ana-babayı memnun etmek diğer yandan kendi isteklerini yerine getirmek için, yerine ve sırasına göre, ana-babaya sevgi göstermeyi, şirin görünmeyi, yalvarıp yakarmayı, küsmeyi, kırılmayı ve onları eğlendirmeyi öğrenirler. Bu tutumlar içinde yetişen çocuklar kendilerine beğenmekte ve başkalarının üzerinde güçlerinin olduğunu sanmaktadırlar. Fakat bu çocuklar okula başladıklarında, başkalarını evdekiler gibi elde etmenin kolay olmadığını anlarlar. Böyle, evde aşırı derecede korunmaya alışmış çocuklar, arkadaşlarınınca ret edilirler.

Kabul eder-hoşgörür-otoriter tutum : Bu tutumda olan ana-baba, asil olarak, çocuğun davranışlarını hoşgörmekte ve aile içinde çocuğa kendilerinininkine eşit haklar vererek, eşit davranmaktadır. Ana-baba, çocuğa sanki yetişkin bir insanmış gibi davranmakta, fakat çocukta olan çok yakın ilgileri ile, dolaylı olarak, çocuğu baskı altında tutmaktadırlar. Ana-

baba çocuğun kendilerinin istediği gibi kişi olması için, kabul ederliği ve hoşgörülüğü bir araç olarak kullanmaktadır. Ana-baba, çocuğun, kendilerinin bir benzeri olmasına çalışmaktadırlar.

Kabul eder-demokratik tutum: Bu tutum içinde olan ana-baba ailenin vereceği kararlara çocuğunda katkıda bulunacağına; çocuğun bir birey olarak bağımsızlığını kazanması gerektiğine inanmaktadırlar. Bu tutumla, bazı ana babalar maksatlı olarak çocuklarına sevgi ve şefkatlerini açıkça göstermekten sakınırlar ve çocuklarına karşı davranışlarında yansız ve akılcı olmaya çalışırlar.

Böyle ana-babalar çocuğun sayı gösterilecek bir kişi olduğuna; kendi düşüncelerini söyleyebilmesi için cesaretlendirilmesine; ona gerektiğinde kılavuzluk edilmesine, yetişkinlerin katkısı olmaksızın karar veremeye alışmaları gerektiğine inanırlar. Ana-baba ile çocuklar akılcı bir düzeyde arkadaş gibi toplanırlar. Aile toplantılarında, çocuğun kendine özgü bir yeri vardır. Ailenin diğer üyelerinin istekleri göz önünde tutularak, bir denge içinde, çocuğun istekleri de yerine getirilir (Başaran, 1982).

TÜRK TOPLUMUNDA ANA-BABA-ÇOCUK ETKİLEŞİMİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ

Ülkemizde ana baba-çocuk ilişkileri üzerinde yapılan araştırmalar, aile içi etkileşimini niteliğinin ailenin sosyo-ekonomik ve kültürel yapısı ve değerlerine bağlı olarak değiştiğini göstermektedir. Bununla beraber geleneksel aile atmosferinde ana babaların çocuktan nezaket ve mutlak itat beklemeli ortak bir özellik olarak dikkati çekmektedir. Özellikle, kırsal kökenli bir aile düzeninde çocukların bağımsızlık yönünden desteklenmediği, kararların yetişkinler tarafından alınarak çocuğa empoze edildiği görülmektedir (Kağıtçıbaşı, 1976). Genel olarak baba, bir otorite figürü olarak büyük önem taşımaktadır.

Bir çok araştırmacı ülkemizde geleneksel çocuk yetiştirme tutumunun otoriter olduğunu ileri sürmüştür. Bu tutumu "baskıcı ve tutucu" olarak tanımlamıştır (Köknel, 1970). Disiplinin büyük ölçüde güce yani dayağa dayandığı belirtilmiştir (Yörükoğlu, 1978). Sonuç olarak çocukların bağımlı, edilgen ve özerklikten yoksun olarak yetiştiği ortaya çıkmıştır (Geçten, 1973).

Fakat son yıllarda yapılan bazı çalışmalarda, geleneksel otoriter tutumların giderek değiştiği yönündedir. Okman'ın yaptığı bir araştırmasına göre orta sosyo ekonomik düzeyde olan ergenlik çağındaki çocuklar, ana-babalarının disipline ilişkin tutumlarının demokratik ve eşitlikçi olduğu görülmüştür (Fişek ve Yıldırım, 1993).

Ülkemizde ana-baba-çocuk ilişkileri üzerine yapılan gözlem ve araştırmalarda elde edilen diğer önemli husus da çocuğun Türk aile yapısındaki özel yeridir. Türk ailesinde çocuk sevilir, aileye katılan her çocuk aile için bir sevinç kaynağıdır. Çocuk; kısıtlayıcı cezalandırıcı ve çoğunlukla tutarsız anababa tutumlarına rağmen ana babasının kendisini sevdiğini hissetmektedir. Halbuki kısıtlayıcı ve cezalandırıcı aile disiplinin seyrek olarak kullanıldığı batı kültüründe yetişen çocukları, kendileri aile içinde seilmedikleri şeklinde algılamaları yaygın bir bulgudur.

Araştırmalar sevgi ile beraber sıkı bir baskının hakim olduğu aile ortamında yetişen çocukların aileye bağımlı, daha az girişimci, daha az yaratıcı olduğunu göstermektedir. Bu tür aile ortamında yetişen çocukların kendine güvenleri zayıf, karar almakta zorlanan, kendini ifade edemeyen kişilik özellikleri gösterdikleri belirtilmiştir. Geleneksel Türk aile düzeninde yetiştirilen çocukların bu özellikleri taşıdıkları çoğunlukla vurgulanmaktadır. Ancak 21. yüzyıla girerken toplumların içinde bulunduğu ilerleme yarışında, bağımsız, kendini rahatça ifade edebilen yaratıcı ve girişimci bireylere olan ihtiyaç giderek artmaktadır. O halde anne ve babaların çocuklarına istenilen davranış ve alışkanlıkları kazandırabilmeleri kendi kendini denetleyen, duygu ve düşüncelerini özgürce ifade edebilen ve girişimci bir birey olmalarını sağlayabilmeleri, öncelikle onları tanımaları ve onlarla sağlıklı bir iletişim kurmalarıyla mümkündür.

SONUÇ

Toplumun temeli ve sosyal yapının çekirdeği olan ailenin temel eğitimsel işlevleri arasında çocuk yetiştirme önemli bir yer tutar. Çocuk doğumu ile birlikte içine girdiği aile ortamında ilk sosyal deneyimlerini geçirir ve temel davranış özelliklerini kazanır. Aile içinde çocuğa gösterilen tutum ve davranışlar onun kişilik, sosyal ve zihinsel gelişimini hayatın en erken dönemlerinden itibaren etkilemeye başlar. Okul öncesi daha yoğun olmakla beraber aile, okul çağı çocukları içinde sosyalleşmede en önemli olmaya devam eder.

KAYNAKLAR

- BAŞARAN, İbrahim Ethem, Eğitim Psikolojisi, Ankara : Emel Matbaacılık, 1982
- CÜCEOĞLU, Doğan, İçimizdeki Çocuk, İstanbul : Remzi Kitabevi, 1994
- ÇİFTÇİ, Orhan. "Çocuğun Sosyalleşmesinde Ailenin Rolü" Aile ve Toplum. Yıl : 1 Cilt : 1, Sayı : 2, Haziran 1991
- FİŞEK, G.O. ve YILDIRIM, M.S. Çocuk Gelişimi, İstanbul : Millî Eğitim Basımevi, 1993
- GEÇTAN, Engin. Toplumumuz Bireylerinde Kimlik Kavramı ile İlgili Sorunlar Üzerine Bir Tartışma, 50. Yıla Armağan, Ankara : Ankara Gazi Üniversitesi Yayınları, 1973
- GÖKÇE, Birsen. "Çocuk Kişiliğinin Gelişiminde Aile, Okul ve Dış Çevrenin Rolü" Aile Araştırma Kurumu, Aile Yazıları III. Ankara 1991
- KAĞITÇIBAŞI, Çiğdem, "Çocuğun Değeri", Psikolojik Dergisi, Cilt:1, No:1, 1978
- KÖKNEL, Özcan. Türk Toplumunda Bugünün Gençliği, İstanbul : Bozok Yayınevi, 1970
- YAVUZER, Haluk, "Yaygın Ana Tutumları", Ana-Baba Okulu. İstanbul : Remzi Kitabevi, 1992.
- YÖRÜKOĞLU, Atalay, Çocuk Ruh Sağlığı. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. Ankara : Doğu Matbaası, 1987.